

LUIGI BONELLI'NİN TRABZON AĞZI DERLEMESİ ÜZERİNE

Resul KAYA*

ÖZ

İtalyanların Türk kültürüne olan ilgileri, merakları 13. yüzyıla hatta daha öncesine kadar gitmektedir. 19. yüzyıla kadar İtalyanlar, başta Türk dili olmak üzere pek çok alanda Türk kültürünü konu edinen eserler vermişlerdir. 19. yüzyılda ise Türk dili ve kültürü üzerine çalışmaların modern anlamda gerçekleştiği görülmektedir. Günümüzde İtalyan Türkolojisinin asıl temelini 19. yüzyılda atılmış olduğu söylenebilir. Bu yüzyılda, İtalyan Türkolojisi'nin bilimsel anlamda temellerini atan kişilerin başında şüphesiz Luigi Bonelli gelmektedir. İtalyan Türkolog (Müteveffa) Luigi Bonelli, 1890 ve 1891 yılları arasında İstanbul'da kaldığı süre boyunca Türk dili ve kültürü - özellikle konuşulan Türkçe (Turko vulgare) - üzerine kapsamlı yazılar yazmıştır. Çalışmalarında Turco vulgare (halk Türkçesi, kaba Türkçe) ifadesini sıkça kullanan Bonelli'nin, halk Türkçesine ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Dile olan yatkınlığının doğuştan kaynaklandığını belirten Rossi, onun, İstanbul Türkçesini Türkleri şaşkına çevirecek kadar güzel konuştuğunu iddia eder. Bonelli, ayrıca yöresel lehçelere, özellikle de Trabzon ağzına hayrandır. Bu çalışma, Bonelli'nin Trabzon ağzı ile ilgili fonetik, morfolojik, sözlükbilim özellikleri de dâhil gözlemlerini inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: İtalyan Türkolojisi, Luigi Bonelli, Trabzon Ağı, Konuşma Dili.

ON THE COMPILATION OF THE TRABZON DIALECT BY LUIGI BONELLI

ABSTRACT

The interest of Italians in Turkish culture dates back to the 13th century or even earlier. Until the 19th century, Italians produced works on Turkish culture in many fields, especially the Turkish language. In the 19th century it is seen that the studies on the Turkish language and culture were conducted in the modern sense. Today it can be said that the true foundations of Italian Turcology were laid in the nineteenth century. Undoubtedly, Luigi Bonelli is one of the people who laid the scientific foundations of Italian Turcology in this century. The late Italian Turkologist Luigi Bonelli had written extensively about Turkish language and culture – especially spoken Turkish (Turko vulgare) – during his time in Istanbul, Turkey between 1890 and 1891. It is understood that Bonelli, who frequently uses the expression Turkish vulgar (popular Turkish, vulgar Turkish) in his works, attributes particular importance to popular Turkish. Rossi, claimed that his talent for languages developed at birth, and that he had mastered Istanbul Turkish to a degree that left Turks blown away. He also was fascinated by regional dialects as well – most notably the Turkish of Trabzon. This study will explore Bonelli's observations about the dialect, including its phonetics, morphology and lexicography.

Keywords: Italian Turcology, Luigi Bonelli, Trabzon Dialect, Spoken Language.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 21.03.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2022

* Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, BALIKESİR; ORCID: 0000-0002-1136-6249, E-posta: resulkaya@gmail.com

Giriş

İtalya'da Türkolojinin akademik anlamda ele alınmasını sağlayan kişilerin başında Luigi Bonelli (1865-1947) gelmektedir. Öğrencilik yıllarında öncelikle belli başlı Avrupa dillerini öğrenmiş, daha sonra Türkçe, Arapça ve Farsçaya yönelmiştir (Karakartal, 1994, s. 261). Dile olan bu merakının, yatkınlığının doğuştan geldiğini Rossi (1947, s. 165) ve Bombaci (1947, s. 51) belirtir. Böylesi bir yatkınlık Türkçede de kendini gösterir. İstanbul Türkçesini, Türkleri şaşırtacak derecede güzel konuştuğunu, leksikolojiye ve sentaksa özel tutkusu olduğunu yine Rossi (1947, s. 165) belirtir. Hatta *Lessico Turco Italiano* adlı sözlüğünü 1928'ten sonra, yani Harf İnkılâbı'ndan sonra verilen eserlerden en iyisi olarak niteler.

Bonelli'nin sözlük bilime olan bu merakının izleri *Elementi di grammatica turco-osmanli (1899)* adlı Türkçe dil bilgisi kitabının sonuna koyduğu sözlük bölümünde, yine Stefano Jasigian ile beraber çıkardıkları *Il Turco Parlato (1910)* kitabının sonunda yer alan İtalyanca-Türkçe repertuarında da görülmektedir. Anlaşılıyor ki Bonelli, dil çalışmalarını dil bilgisi-sözlük bilgisi düzleminde ele alıp gerekli gördüğü açıklamaları yine bu düzlemde gerçekleştirmektedir. Yine çalışmalarının sonuna genellikle bir sözlük bölümü koymaktadır. Bütün bunları yaparken bilimsel çizginin dışına çıkmadığı dikkati çekmektedir. Gramer kitabının ön sözünde çalışmanın netliği ve pratikliğine zarar vermesi pahasına bilimsel anlayıştan vazgeçmediğini belirten Bonelli fiil konusunda alışılmışın dışında açıklamalarda bulunmuş olduğunu bu bilimsel tavırla ilgilendirerek ifade eder.

Sözlük konusunda da benzer titizliği gösteren Bonelli'nin bu hassasiyetinin dışında çok bilinmeyen sözlere, deyimlere ulaşmayı da amaç edindiği çalışmalarından anlaşılmaktadır. *Il Turco Parlato*'nun ön sözünde, kitabın kendi zamanındaki sözlükbilimcilerin eserlerinde yer almayan ifadeler içerdiği vurgulanır.

Sözlük çalışmalarında dikkati çeken asıl mesele ise Bonelli'nin halk diline, halk söyleyişine ait kullanımlara daha çok yer verdiğidir. Konuşma Türkçesini başlı başına konu edinen *Il Turco Parlato* adlı çalışma bu durumu göstermek açısından tek başına bile yeterlidir. Kitap İstanbul'da konuşulan Türkçeyi konu edinmektedir. Zaten kitap kapağında *İstanbul'un alışılmış dili* notu parantez içinde verilmiştir.

Bonelli İstanbul ağzını ele alan bu çalışmasının dışında dikkatini Trabzon yöresinde kullanılan konuşma diline de yöneltmiştir. Trabzon ağzını inceleyen bir derleme yapmıştır.

1. Derlemenin Tanıtımı

Luigi Bonelli, 1890-91 yıllarında İstanbul'da bulunduğu sırada İstanbul ve başka yerlerde Trabzon yöresinden Türkler ve Ermenilerle sohbet etme fırsatı bulur. Yine Napoli'de de o bölgeden gelen Ermeni mültecilere rastlayıp sohbet imkânı bulur. Bu görüşmelerden Trabzon ağzı üzerine manzum ve mensur oldukça fazla materyal edinir. Edindiği bu materyalden hareketle Roma'da, Şarkiyat Kongresi'nde bir bildiri sunar. Yine bu materyalden hareketle Trabzon ağzı ile ilgili bir yazısı *Voci Del Dialetto Turco Di Trebisonda [Trabzon Ağzı'nın Sesleri/Sözleri]* başlığı ile Keleti Sezemle dergisinde 1902'de yayımlanır.

Çalışmasının girişinde yukarıda geçen süreçten bahseden Bonelli, gerek sohbetlerinde, gerek yazılı metinlerde en çok ilgisini çeken kullanımları bir bütüncü hâlinde dergi aracılığıyla okuyuculara sunmak istediğini belirtir. Bütüncesinde geçen çoğu kullanımın Kâğıthane'de, Kestane Su'da ve başka yerlerde eşit olarak kullanılmadığı, anlaşılmadığı anlamına gelmeyeceğini aksine bazılarının *Stambulino* (İstanbul) kullanımlarından olduğuna dair kanaatini belirtir. Bununla ilgili girdilerin sonuna C. [bizce Costantinopoli'nin kısaltması] işaretini koyduğunu vurgular. Son olarak madde girdilerindeki kelimelerin ve bunlarla ilgili açıklamaların, örneklerin İstanbul ağzındaki

kullanım biçimlerinde olduğu uyarısını yapar. Bu uyarısından sonra sözlük bütüncesi bölümü başlar.

Bonelli'nin yaptığı uyarı ve izlemiş olduğu yöntem bakımından çalışma o dönem İstanbul'unda kullanılan İstanbul ağzı özelliklerinin nasıl olduğu noktasında da fikir verir. Çalışma bu açıdan bir taraftan İstanbul ağzı ile kayda, yazıya geçirilmiş özelliği taşırken diğer taraftan Trabzon yöresinde kullanılan dilin söz varlığına dair örnekler sunmaktadır. Bonelli, Trabzon yöresinde kullanılan dilde ilgisini çeken ifadeleri vermek istemiş, bunun için İstanbul Türkçesinin biçim özelliklerini kullanmayı da gerekli görmüştür.

İstanbul Türkçesi özellikleri taşımasına rağmen çalışma, daha çok Doğu Karadeniz bölgesi söz varlığı çalışmaları arasında yer alması açısından dikkati çeker. Doğu Karadeniz ağızlarının genel bir sözlüğü olmadığını belirten Brendemoen, Bonelli'nin bu çalışmada geçen bütüncesini bu alanda en eski sözlük daha doğrusu kelime listesi olarak kabul eder (1999, s. 78). Bonelli'nin bu eseri alanında verilmiş ilklerden olması açısından dâhil olduğu saha içerisinde tarihî değer taşıyan çalışmalardan da sayılmaktadır (Korkmaz, 1976). Yine ağızlar üzerine hazırlanmış bibliyograflarda da bu çalışmanın yer aldığı görülmektedir (Buluç, 1942; Erimer, 1971).

Sözlük bütüncesinde madde girdi sayısının 288 tane olması çalışmayı söz varlığı açısından hatırı sayılır bir konuma koymaktadır. Üç yüze yakın madde girdisine sahip bütüncenin çoğunluğunu Türkçe kaynaklı ifadeler oluştursa da Rumca, Ermenice, Rusça, Yunanca, Fransızca, İtalyanca kaynaklı ifadelerin de bütüncede yer alması bu derlemeyi, farklı etnik gruplarının kültürel özelliklerinin bir arada verilmiş olması noktasında ayrıca değerli kılmaktadır. Brendemoen'in "Trabzon yöresi ağzında yabancı kaynaklı sözcüklerin ağızlarla aşinalığı olan herkesçe bilindiği" (1999, s. 77) ifadesi düşünüldüğünde eserin bu anlamda Trabzon yöresi ağız özelliklerini taşıdığı, bu anlamda yeterince malzeme içerdiği görülmektedir. Birçok dile aşına olan, dil uzmanı olarak bilinen Bonelli'nin yabancı dil kaynaklı sözcüklerle ilgili açıklamalarda bulunması çalışmanın güvenilirliğini ayrıca artırmaktadır. Öyle ki Brendemoen'e göre genelde ağız çalışmalarının özelde bu yörenin ağız özelliklerini incelenmesi, çalışmaların güvenilirliğinin sağlanması için birçok farklı dilin bilinmesi gerekmektedir.

1.1. Derlemenin Kaynakları

Bonelli 1891-92 yıllarında İstanbul'da bulunduğu sırada Trabzon insanlarıyla sohbet imkânı bulmaya, onlardan halk diliyle yazılmış manzum eserle toplamaya çalıştığını önceden 1899'da Roma'da toplanan Uluslararası Şarkiyat Kongresi'nde sunduğu bildiriye dile getirmiştir (1892, s. 287). Yine aynı bildiriye yakın zamanda Napoli'ye gelen genç bir Ermeni'den Trabzon kırsalından getirdiği eserleri edindiğini de belirtir.

Derlemesini hazırlarken Bonelli'nin yazılı başka kaynaklara başvurduğu da görülmektedir. Bonelli; J. Kunos'un *Kisazsia török dialektusairol* (Budapest 1890), A. Kupelian'ın *Türkçe-Ermenice-Fransızca Sözlüğü* (Vienna 1883), İbn Hajjan'ın *Türkçe Gramer* kitabının İstanbul baskısı, E. Naumann'ın *Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euftrat* (München 1894), Barbier de Meynard'ın *Dictionnaire turc-français* (Paris 1881) eserlerinden alıntılar yapmıştır.

1.2. Derlemenin Önemi

Dil alanında uzman olan Bonelli, sözlük çalışmalarına ayrı bir ilgi göstermiştir. Özellikle *Il Turco Parlato, Della Iterazione In Turco Volgare* (1900), *Locuzioni Proverbiali del Turco Volgare* (1900), *Appunti Grammaticali e Lessicali di Turco Volgare* (1902) gibi eserlerden Türkçenin konuşma diline, halk diline ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Böylesi çalışmalarda kendi dönemine kadar olan çalışmalarda geçmeyen farklı ifadelere ayrı özen gösteren Bonelli'nin, Trabzon ağzı üzerine yaptığı bu derlemesinde de yörenin

söz varlığının derlenmesine katkıda bulunmak istediği anlaşılmaktadır. Karakter özellikleri, deyimler, atasözleri, türkü, bitki türleri, iş yerleri, giysiler, seslenmeler, çocuk oyunları, ikilemeler, müzik, yiyecekler, içecekler, doğal sesler, mutfak araç gereçleri gibi farklı alanlardaki ifadelerin yer alması derlemenin söz varlığı sınırlarını göstermektedir. Derleme bu anlamda kültürel zenginliği göstermek isteğiyle hazırlanmış görünümünü de vermektedir.

Halk dili ile ilgili çalışmaları için İstanbul ve Napoli sokaklarında kendi kulaklarıyla bizzat duymak amacıyla rastladığı kişilerle sohbet edip kayıt yapan Bonelli, sözlü kültür çalışması dışında Vahid, Şinasi, Ahmed Vefik, Sami Bej, Ahmed Midhat, Tekezade Sa'id; J. Kunos, G. Jakob gibi yerli ve yabancı kişilerin eserlerinden de faydalanmıştır. Bu eserlerden faydalandığı gibi alanda var olan boşlukları doldurma isteğini de taşımıştır.

2. Derlemenin Ses Bilgisi ve Yazım Özellikleri

Bonelli, bütüncesinde madde girdilerini Latin alfabesine göre alfabetik olarak vermiştir. Gramer kitabında ve Turco Parlato'da Arap alfabesine yer verirken bu çalışmasında kelimelerin Arap alfabesindeki yazımlarını kullanmamıştır. Yine de çalışmasında *Elementi Grammatica di Turca Osmanlı* (1899, s. 2-6.), 1910'da Iasigian'la beraber çıkarttığı *Il Turco Parlato* (1910, s. 1.) eserlerinde kullandığı transkripsiyon sisteminin aynısını, yani aynı işaretleri kullanmıştır. İstanbul konuşma Türkçesini konu edinen *Il Turco Parlato*'da bütün olarak bir arada görülen bu transkripsiyon sistemi aşağıdaki biçimdedir:

1. Madde: Özellikle İstanbul'da konuşulan Osmanlı Türkçesindeki ünsüzler şu şekilde sıralanmıştır: *b,ć (cento İtalyanca), d, f, ğ (İt. gente), ğ (İt. gara), ğ (Fransızca r grasseyé gibi), h (zayıfça içe çekilerek), ħ (Almanca'daki Haus'taki h gibi), ħ (Almanca ch acht gibi, fakat sık sık önceki ħ gibi söylenir), j (İt. ier'deki i gibi), k (ch İt. chi), l, m, n, p, q (İt. canto'daki c gibi), r, s (s İtalyancadaki gibi sert olarak), š (scendo'daki sc gibi), t, v, z (s rosa'da İtalyancadaki gibi yumuşak olarak), 'ajn,ma'mur kelimesindeki gibi hece sonundaysa boğazsıl hafif baskılı, iki ünlü arasındaysa sıradan bir ara, duraklama ile :tabi'at*

Ünlüler ise şu şekilde verilir: *a, y [ı]Fransızcada kapalı e'ye benzeyen, o, u (kalın ünlüler) e, i, ö (Fransızca eu gibi), ü (Fr. une'deki u gibi) ([bu son dördü] ince ünlüler (1910, s. 1).*

Trabzon ağzı derlemesinde de Türkçede ünlülerin bugün kullanıldığı biçimde verildiği sadece *ı* ünlüsünün yerine *y* ünsüz harfinin kullanıldığı görülmektedir. Düzeltme veya buna benzer bir işaret kullanmayan yazar buna karşılık kullanımlar için *j* harfini ünlüden hemen önce getirmektedir: *Kiahathane* [Kâğithane] (s. 55), *fısmikjan* [feşmekân] (s. 60). Bunun dışında yazarın *gör-, göz vb.* kullanımlarda da bu *j* sesini tercih ettiği görülür: *tepeğjöz, ğjörejim, kjörebe, kjopek.* Ayrıca *ğjömlek, kjöj.*

Derlemenin madde açıklamaları, örnekleri İstanbul Türkçesi esas alınarak yazıldığı için Bonelli'nin, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde mevcut olan sekiz ünlüyü kullandığı görülmektedir. Bunun dışında günümüzde ağız çalışmalarında kullanılan farklı özellikteki ünlüler için tercih edilen belirli bir transkripsiyon işareti kullanmamıştır. Sadece Türkiye Türkçesi standart ünlülerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ünsüzlerde ise yukarıda görüldüğü gibi ses değerlerini tam verebilmek için belirli bir transkripsiyon sistemi kullanmıştır.

Bonelli, sadece gerekli gördüğü yerlerde Arap alfabesini kullanmıştır. '*aptal uptal çatal matal, ğac tal?*' maddesindeki *tal* ifadesini açıklarken *dal* دال kelimesiyle ilgi kurmuştur (s. 56). '*çile*' maddesinde de bu kelimenin چله ile eşit olduğunu gösterir (s. 58). '*ez*' maddesini de ز kelimesi ile eşit olarak belirtir.

Bunlara benzer olarak bazı maddelerdeki kelimelerin aslının ne olduğunu göstermek için de Arap alfabesi kullanarak da sözcükleri yazar:

ḡüćuk (كوجوك): Küçük ay' biçiminde açıklar.

ḡüveḡ (كوجج), *ḡutni* قطنى, *iṣtoni* ايج طونى, *iyḡne* اكنه, *lajeq* لايق, *mörṣebe* مشربيه, *qavyl* قول, *takke* دقيقه, *tekmek* تكمه, *tevekjali* توگلى, *tökülmek* دوکولمك diğer örneklerdir.

2.1. Ünlü ve Ünsüzlerin Ağız Özelliklerine Göre Kullanımları

Bonelli, maddelerde İstanbul Türkçesindeki yazılışları esas almıştır. Bunun dışında çalışmada ölçünlü dil yazılış özelliklerinden farklı şekilde kullanımların, örneklerin olduğu da görülmektedir. Trabzon ağzının ölçünlü dilde olan düzlük-yuvarlık uyumu noktasında çoğu zaman sapmalar gösterdiği, bu sapmanın da daha çok yuvarlaklaşma eğilimli olduğu bilinmektedir. Aşağıdaki örnekler yuvarlaklaşmanın bu ağızda ne kadar yoğun olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması: Doğu Karadeniz ağızlarında Kıpçak kökenli en önemli hadiselerden biri (Özgür, 2002, s. 121) olarak kabul edilen bu durum derlemede de görülmektedir.

a-o *boba* =*baba* (s. 57)

ı-ö *menköbe* ? (s. 65) [*Yazarın kendisi ? işareti düşmüştür.*]

ı-u *qapu* (s. 67): *ḡelvaḡuḡun qyzynda, sanduq*

i-u *peruṣan*

i-ü *perüşan*

Düz ünlülerin yuvarlaklaşması dışında aşağıdaki örnekler de dar yuvarlak ünlülerin geniş yuvarlak ünlülere değişimini göstermektedir:

u- ö değişimi *ohtesinden [uhdesinden], bo-ḡun: bu ḡün*

u-o *joqary, boruṣmuṣ [buruṣmuṣ], oḡrar, moḡabbet*

ü-ö *böjük*

juḡurd kelimesinin ilk hecesinde dar yuvarlak ünlü olduğu gibi 'd' tonlu ünsüzü ile bitmiştir.

Yuvarlaklaşma dışında ünlülerin diğer değişimleri de aşağıdaki gibidir:

ı-i *ṣipsevdi, siviṣmek [sıvıṣmak]*

i-e *ḡejim[giyim]*

ö-e *ejlen=öjlen*

ü-u *ćuṣṣ*

Aşağıdaki örnekler ise ünsüz değişimlerinin olduğunu göstermektedir. Trabzon ağzının Eski Türkçe özelliklerini gösterir olduğunu burada hatırlatmak gerekir. Yine Trabzon ağzında görülen ön sesteki patlayıcı, tonlu ünsüzlerinin *b, c, d, g* tonsuzlaşma hadisesinde de Kıpçakçanın izlerinin bulunduğunu (Özgür, 2002, s. 12) burada hatırlatmak gerekir.

b-p *ćapuq*

h-p *zemperi*

k-h *hocaman [kocaman], danḡalaḡ*

d-t tklmek

Tonsuzlaşma dışında ünsüzlerin diğer değişimlerine şu örnekler verilebilir:

l-n *annımyñ jazysy* kullanımında nsz benzeşmesi görülmektedir.

n-m *şindikiler* Bonelli *şindik* kelimesinde *şimdi-indik* seslerinden hareketle son sen türemesi (İt. epitesi) olduğunu Roma'da sunduğu bildirisinde belirtmiştir.

ng-g *helvağuğun qzynda* rneğinde ise "genizsi /n/ sesinin /g/ lehine gelişimi" (Coşar, 2015, s. 247)ne örnek verilebilir.

2.2. Ses Olayları

Çalışmada madde başları ve rnekler İstanbul ağzındaki kullanımlara göre verildiği uyarısı yapılmıştır. Bu açıdan örneklerin çoğu büyük ünlü uyumuna uymaktadır. *Top-qydzysı, ajin ojun* gibi ifadelerde büyük ünlü uyumu yoktur.

Önümüze *yqty jolumuzu kesti* rneğinde görüldüğü gibi yazar nsz benzeşmelerine de dikkat etmiştir. Ancak bağlaç olan de da'nın da nsz sertleşmesine uyduğu örnekleri de vardır: *adam olmuş-ta bana bejenmejor*.

Bonelli'nin verdiği bazı örneklerde ünlü daralmasının olmayışı dikkati çeker:

bana bejenmejor, oturmajor, ojnajorlar.

'*tiftijini yqarmaq*' örneğinde ise nsz yumuşamasında *j* sesi kullanılmıştır. Kalın sessiz olan *k*'ya ünlüyle başlayan ek getirildiğinde *ę* sesi tercih edilmiştir: *tütün balyęy*.

'dik, dökülmek, dışarı' gibi yumuşak sessiz ile başlayan kelimelerin *tik, tklmek, tyşary* biçiminde yine tonsuz ünsüzlerle başladığı görülmektedir.

Yukarıdaki kullanımlardan ayrı olarak '*helbet*' kelimesinde nsz türemesi, '*oqari=joqary, qomuşlar[koymuşlar], sora [sonra]*' kelimelerinde nsz düşmesi, '*qavyl*' kelimesinde ünlü türemesi, '*şehre*' ifadesinde ünlü düşmesi, '*talqa, taqla*' kullanımında da metatez görülmektedir.

3. Derlemenin Biçim Bilgisi zellikleri

Bonelli, derlemesinin madde başları ölçünlü dildeki biçim özelliklerine uygunluk göstermektedir. Bununla beraber bütüncesinde biçim açısından ağız özellikleri izlerini taşıyan veya bu gün ölçünlü dilde kullanılan biçim özelliklerinden farklı kullanımlar da mevcuttur.

3.1. Durum Ekleri

Trabzon yöresi ağzında durum ekleri arasında görev değişikliği diğer Anadolu ağızlarına göre daha belirgindir (Karahana, 2014, s. 99). Derlemede de bu durumu gösteren örnekler mevcuttur:

3.1.1. Özne durumunda isim tamlamasının ilgi durumu yerine kullanılması:

şindikiler hepsi ajin ojun adamlar

3.1.2. Yönelme durumunun belirtme durumu yerine kullanılması:

bana ettijin ojuna bejendin-mi

Bunun dışında vasıta ekinin yuvarlak ünlü ile de kullanıldığıda görülür:

zor-ula

3.2. Zarf-fiil Eki

-Ip daha çok -up, -üp'lu biçimindedir.

bir haber anası etrafymda dolaşup durujor; jalesa bağırup havada enüp qalqarlar; jejüp içtiler

3.3. Soru eki ml

Ünlü uyumuna uyarak kullanıldığı görülmektedir:

bana ettijin ojuna bejendin-mi

3.4. Bağlaç olan de da

Ayrı yazılmıştır. Ünsüz sertleşmesine uğradığı örnekleri de vardır:

sora-da buza ettiler; adam olmuş-ta bana bejenmejor

3.5. Ki bağlacı

Ki bağlacının da yazım kuralına göre yazıldığı görülür:

bana dirlik vermejorlar ki iki satyr jazy jazajym

3.6. 'için' edatı

'içün' biçiminde kullanıldığı görülmektedir.

3.7. 'diye' zarfı

'deju' biçiminde geçtiği görülmektedir.

4. Köken Bilgisi

Daha çok Türkçe kökenli kelimelerin yer aldığı derlemede yabancı dil kaynaklı kelimelerin yer aldığı da görülmektedir. Bonelli, bazı kelimelere, hangi dilden oldukları notlarını düştür. Emin olmadıklarını da soru işareti koymuştur: *anarat*, *ćamić* (Ermeniceden); *arjol* (Rus.), *ćör* (Rusçadan?), *ġlob* (Fr.), *kirva* (Yun. ?), *pećqo* (Rus.), *prostoj* (Rus.), *qapusqa* (Rus.), *qomeş* (Erm.), *sbandut* (İt.), *stol* (Rus.), *susta* (İt.), *şerbeta* (İt.), *zapusqa* (Rus.).

5. Sözlük/Bütünce

Yaklaşık üç yüz (288) madde başının yer aldığı derleme; giyim kuşam, yiyecek içecek, kişilik ve karakter özellikleri, yansımalar vb. bir çok alanla ilgili kullanımları, terimleri içermektedir. Madde başları Türkçe, açıklamalar İtalyanca verilmiştir. Yine madde başını içeren örneklerin Türkçe verildiği, bu örneklerin karşılıklarının veya açıklamalarının İtalyanca verildiği görülmektedir. Genelde gündelik yaşamı ilgilendiren madde girdileri derlemede yer alsa da bütünce; ikilemeler, çocuk oyunları ile ilgili ifadeler açısından daha yoğundur.

5.1. İkilemeler

ajin ojun: önemsiz; rezil, alçak, adi, hileci, entrikacı.

anda-burda: [Ya şundadır ya bunda, helvacının kızında] Oyun anasının yumruklarını sıkarak oyun arkadaşlarından çakıl taşlarının hangi yumrukta (elde) olduğunu *anda burda*, *helvağuşun gzynda* kelimelerini söyleyerek tahmin etmelerini istediği çocuk oyunu.

andala-mandala: andala mandala düşmek. Ağırlığınca düşmek, yere düşmek, yere çakılmak.

aptal uptal ćatal matal, ġać tal?: [Çatal matal kaç çatal] Bir çocuğun, oyun arkadaşının arkasına ata biner gibi binip, sol eliyle arkadaşının gözlerini kapalı tuttuğu

sırada sağ elinin kaç parmağının açık olduğunun tahmin edilmesini istediği oyunun tekerlemesi.

Bonelli, *tal* kelimesinin dal دال kelimesinin yerine kullanıldığını ayrıca belirtir.

ćala-ćula: Sefil, perişan.

ćelik-ćubuq: [Kısa bir çubuğu (lippa olarak da bilinir) onu karakterize eden sivri uçlardan birine daha uzun bir çubukla vurarak havaya uçurmak ve ardından onu mümkün olduğunca uzağa göndermek için anında vurmaktan oluşan oyun].

dada-mama: Sözde fındık, badem vb. iki tohum, öz içeren.

daj-daj: Çocuğu ayağa kalkmaya ve buna alıştırmaya teşvik eden, cesaretlendiren ses.

dala-döüş: İvme ve canlılıkla oynama eylemi.

dandin-dandin: Bebeği yürütmek için kullanılan ifade.

deli-dolu:

ent-bent=ajim bajim:

ġanġa-burġa: Çan kulesi.

ġelesa-jalesa: Birbirini belirli bir eyleme teşvik etmek için kullanılan sesler.

ġam-ġalat: Aptal ve aciz kişiyi belirtmek için kullanılan hor görme terimi.

ġyldyr-ġyġyp: Önemsiz şey [Günümüzde hıldır hışır].

ġyt-pyrt: Önemsiz, küçük şeyler.

ġuju-tuju: Birisinin doğası, alışkanlığı [Huyu tüyü].

jam-jum (etmek ile): Belli belirsiz konuşmak.

lanġyr-lunġur: Düzensiz ve aceleci eylemi gösterir.

mede-sola: Ayakkabı tabanı.

pampul pampul: Kabarık, yumuşak; ayrıca dolgun, tombul anlamında.

Bonelli'nin derlemesindeki diğer ikilemeler ise şunlardır: *pisi pisi*; *qap-qaćaq* [*kap kaçak*]; *qapu-baġa* [*kapu baca*]; *qary-quru* [*karı kuru*]; *quću-qućy* [*kuçu kuçı*]; *quru-baš* [*kuru baş*]; *quti-qulli* [*kutu qullı*] günümüz Türkçesinde *katakulli*; *tam-taġyr* [*günümüz Türkçesinde tam takır*]; *taqa-tuqa*; *tek-tuk*; *tombul-tombul*; *top-tašy*; *uġun uġun* [*ucun ucun*]; *varyš-baryš* [*uzlaşmak*].

5.2. Çocuk Oyunlarıyla İlgili Kullanımlar

ana: [ebe]

analyq: [ebelik]

anda-burda: [bk. İkilemeler]

andalabizo veya andalavizo: [tahterevalli]

Bonelli, bugünkü anlamıyla bilinen tahterevalli oyununu oynarken çocuklardan birinin *ġalesa* diğeri için ise *jalesa* diye bağırıldığını ifade eder. Oyunun İstanbul'daki adının *danġalapišti* olduğunu ekleyip andalabizo'nun aynı zamanda, cezalandırılacak kişinin yerden kaldırıldığı ve bu nedenle çeşitli şekillerde işkence gördüğü bir oyunun cezasının veya kefaretinin adı olduğunu belirtir.

aptal uptal çatal matal, ğač tal?: [bk. İkilemeler]

apturma veya abdurma: Belirli bir şekilde birbirinin üzerine atlamaktan oluşan oyun türü.

aşyq: Aşık kemiği (koyun, keçi, kuzu). *Delik tarafına ħyrsyz, dolğun tarafına ekmek, şayed dik durursa bir tarafına bej, diğetine su-başıy denir.*

but-put: Bir çeşit çocuk oyunu.

emen: Oyun. *Beni emene almadylar.*

eneke: Oyun oynarken vurulan ceviz veya fındık yığını.

ğyğyz: Oyunda hile yapmaya çalışan, hileci.

İstanbul'da bu kelimenin karşılığı olarak *byzyqčy* ifadesi kullanıldığı belirtilir.

ğoğov: Oyunda tek başına kullanılan fındık/ceviz.

ğudalis: Bonelli bu kelimeyi İtalyanca değil Türkçe açıklar: Oynayanlar çift olmayup-ta tek olurlar-da içlerinden birisini gudalis tayin ederler, Bu da evela bir tarafın yardımına, yandıktan sonra da diğer tarafın yardımına koşar. Bu kullanımdan: 'Gudalis gibi her işin içine girme= her şeye karışma.' ifadesinin de kullanılır olduğunu belirtir.

ğoromğoz: Bir daire içine yerleştirilmiş çocuklardan hangisine oyun lideri tarafından bir taş veya başka bir şey verildiğini tahmin etmekten oluşan çocuk oyunu, her birine art arda yaklaşarak elindeki nesne ile aşağıdaki oyun formülünü telaffuz eder: *ğoromğoz ğormam ğoz, ğorum sana tyrnaq ğoz.*

ğugu ojni: Gözü bağlı birinin bir eş yakalamaya çalıştığı bir tür çocuk oyunu.

ğamam qubbesi: Çocukların bir hamamın kubbesini temsil etmek için üst üste yığıldığı bir tür oyun.

jesir almaly: İki gruba ayrılan çocukların birbirlerini yakalamaya çalıştıkları, böylece kendilerini birbirlerine tutsak ettikleri çocuk oyunu. اسير kelimesinin halk dilindeki kullanımının *jesir* olduğu notu ayrıca verilmiştir.

kjörebe: [körebe]

miras: Dizilmiş ceviz ve fındık çiftleriyle oynanan bir tür oyun.

pata:

sürmeli: Omuzlarını eğmiş olan [sırtını kamburlaştırmış] birinin üzerinden belirli bir mesafeden atlamayı içeren oyun.

top-qydzys: İçi samanla dolu ve uzağa fırlatılan deri bir topla oynanan oyunun adı.

Sonuç

Sözlükbilimine özel ilgi duyan Bonelli'nin Trabzon ağzı derlemesi, herşeyden önce Trabzon yöresi söz varlığının kayıt altına alınmış birtakım örneklerini içermesi açısından değerlidir. Ağız çalışmalarında derleme yapmanın daha da ötesi ağız seslerini tam olarak verecek bir sistem kullanarak derleme yapmanın gerekliliği düşünüldüğünde Bonelli'nin çalışmasında bu gerekliliği oldukça yerine getirdiği görülmektedir. Bir taraftan bu alandan malzeme toplamak için Türkçe, halk Türkçesi konuşan kişilerle kısa süre kaldığı İstanbul'da sohbet etmiş; Napoli'de, Roma'da bulunduğu sırada da rastladığı mültecilerle görüşmüş, bu görüşmelerden elde ettiklerini kayıt altına almıştır. Diğer taraftan da Türkçeyi özellikle konuşulan Türkçeyi incelemek için bir transkripsiyon sistemini çalışmasında kullanmıştır.

Derleme, ses özelliklerinin nasıl olduğu bilgisini verirken biçim bilgisi ve köken bilgisi alanlarında da örnekler içerir. Söz varlığı açısından bu gün kullanımda olmayan çoğu ifadeye yer veren derleme, özellikle o dönem hangi çocuk oyunlarının oynandığı bilgisini vermesi açısından da dikkat çekicidir. İstanbul Türkçesini oldukça iyi konuşan Bonelli'nin bu çalışması, hem dönemin İstanbul'unda konuşulan Türkçeyi, hem İstanbul dışında bir yörede kullanılan Türkçeyi bir arada sunarken, bu gün kullanılan ölçünlü Türkçe çalışmalarına da malzeme sağlayacak niteliktedir.

Sosyolojik açıdan bir çok alanda kullanılabilecek malzeme içeren derleme, Türkçenin İtalyanlara öğretimi alanı için de kullanılabilir durumdadır. Derleme içinde geçen bir çok farklı kelimenin İtalyanca karşılığının, açıklamasının olması çeviri yöntemi açısından dil öğretimi için kaynak olma niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BOMBACI, A. (1947). "Luigi Bonelli (1865-1947)". *Oriente Moderno*: 51-56.
- BONELLI, L. (1899). *Elementi Di Grammatica Turca Osmanlı Con Paradigmi, Crestomazia E Glossario*. Milano: Ulrico Hoepli.
- BONELLI, L. (1902). "Appunti Grammaticali e Lessicali di Turco Volgare". *Actes du XII Congrès International des Orientalistes* (Roma, 1899). II: 285-401.
- BONELLI, L. (1902). "Voci del dialetto Turco di Trebisonda". *Keleti Sezemle*: 55-72.
- BONELLI, L. - S. IASIGIAN (1910). *İtalyanca Mükaleme ve Lugat Kitabı Il Turco Parlato (Lingua Usuale Di Costantinopoli)*. Milano: Ulrico Hoepli.
- BRENDEMOEN, B. (1999). "Doğu Karadeniz Ağızlarının Sözvarlığı ve Sözlükleri". *Kebikeç*: 77-83.
- BULUÇ, S. (1942). "Anadolu Ağızları Bibliyografyası". *Türkiyat Mecmuası*. VII-VIII: 327-333.
- COŞAR, A. M. (2015). "Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağızlarında Arkaik Hususiyetler". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*: 241-253.
- ERİMER, K. (1971). "Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 18: 211-236 .
- KARAKARTAL, O. (1994). "Başlangıcından Günümüze Genel Bir Bakışla İtalya'da Türkoloji Çalışmaları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*: 253-298.
- KARAHAN, L. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1975-76). "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*: 144-172.
- ÖZGÜR, C. (2002). "Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 13: 119-124.
- ROSSI, E. (1947). "Luigi Bonelli". *Rivista degli Studi Orientali*: 163-165.